

Római ház maradványai Csákiigorbón.*)

Csákiigorbó szolnokdobokavármegyei község, mint római lelőhely, már régebb idő óta ismeretes. A község közepén a völgyből kiemelkedő dombon levő, s a br. Jósika Samu-féle hitbizomány tulajdonát képező kastély helyén „*kisebb castrumot vagy valamely más erősséget*“ tétéleztek fel már régóta, „*mely a Gorbó-völgy s azon fel Fáncczélcseh, Vajdaháza, Drág-felé vezethetett közlekedési vonal felett őrködött.*“ Erről az erősségről feltételezték, hogy a Tihó határában, a Gorbó-völgy torkolatánál, épen Szurduk község szélén fekvő castellummal volt összeköttetésben. „A kastély alatt a csűrök felé vezető út balján, a mostani haszonbérli lak mellett“ egy római *fürdőnek* nevezett épület maradványait lelték fel 1878 tavaszán, az ily maradványokban rendszeren előforduló téglá, fedélcserep, melegvezető csövek halmazával. E romokat Torma Károly említi az irodalomban először, s utánna hivatkozik rájuk a vármegye monographiája is.¹

A Paptelke-felé vezető *intre vei* = *az árkok közt* nevű dülőben egy felírtos emléktöredéket is találtak 1874-ben, egyetlen név hiányos maradványaival.²

Ugyancsak e völgy felett emelkedő *doszu macskásuluj* nevű oldalon (térképünkön Csákiigorbótól délre a 365 magassági pont közelében) egy római császárkori pénzekkel telt agyagedényt is találtak szántás közben. Ezekből Torma Károly 27 drbot látott és mentett meg, melyek közt Vespasianustól Sep. Severusig valók vannak, köztük 7 Commodusé.

Itt emlékezhetünk meg arról is, hogy a vármegye monographiája szerint ugyancsak Csákiigorbón br. Jósika Samu őnagyméltósága kertjében, találták azokat a domborúmüves kőlapokat, melyeken fülek ábrázolásai és részben feliratok vannak, s a melyeket őnagyméltósága ajándékából gyűjteményárunk őriz.³

Végül pedig a már említett kastély kertjében került napfényre az

*) A borítékon levő térképen 4. sz.

¹ Torma Károly: a) *Arch. epigr. Mitth.* 1876 (III.) 89–90 lap; b) *A limes Dacicus felső része.* Budapest (Ért. a tört.-tud. köréből IX. köt. II. sz.) 1880. 88–89. lap; c) *Szolnokdoboka vármegye monographiája.* Dés, II. köt. 1900. 353. lap.

² Torma Károly, i. h. 89. és 90. lap.

³ Szolnokdoboka vármegye monographiája. Dés, I. köt. 1901. 216. lap.

a római szemorvosi bélyegző, melyet e folyóirat legutóbbi számában ismertettünk.¹

Mindezek az adatok csak részben tekinthetők helyeseknek. És épen ezek tisztázása miatt volt szükség itt különösebben kitérnünk rájuk.

Mindenekelőtt bizonyos az, hogy a füleket ábrázoló domborúműves kölapok, *br. Jósika Samu* önmagyméltósága *kijelentése szerint nem Csákiigorbón*, hanem a hunyadmegyei Várhelyen (Sarmizegetusa) kerültek napfényre.

A kastély helyén római táborhely feltételezésére semmi okunk. Először is, a hely igen kevés egy tábor részére. Magán azon a területen, a hol a kastély és udvara van, el nem fért volna; folytatása legfeljebb kelet-felé lehetett volna, ott azonban a Paptelke-felé (délre) vezető út építésekor okvetlenül kellett volna, hogy valami nyoma napfényre kerüljön, a miről azonban semmi híradásunk nincs, holott maga az út talán pár évtizedes sincs.

Hasonlóképen nem találjuk nyomát sem táborhelynek a *doszu Macskásulujon*, holott újabb időben — az említett felíratos töredék és éremletek óta — ezen a helyen szokták feltételezni a táborhelyet.

És nincs nyoma végül annak az útnak sem — mert nyilván ezt kell értenünk a régebbi irodalom „közlekedési vonal“ kifejezése alatt — mely a római korban a Gorbó-völgyön fel Pánczélceh, stb. felé vezetett volna s a melynek védelmére lett volna az itt feltételezett erődítmény. Ámbár az egészen kétségtelen, hogy ez a völgy már abban az időben is lakott volt.

A limes-kutatások mai állásában azonban, semmi okunk arra, hogy minden völgy-csomópontnál hol római településnyomok vannak, egy-egy táborhelyet vagy ilyesmit tételezzünk fel, mert világosan látjuk, hogy a római birodalom határvédelmi rendszere sokkal egyszerűbb volt, mint azt csak egy fél évszázaddal ezelőtt általában hitték és sokan ma is hiszik. *A csákiigorbói római táborhelyet tehát egész nyugodtan tehetjük a nem létezők közé.*

Ellenben kétségtelenül volt e helyen polgári település. Kétségtelenül bizonyos volt ez már 1878 óta, mikor a fennebb említett és *fürdőnek* nevezett épület maradványai a szóban forgó haszonbérleti laképítésekor szükségessé vált földelhordás alkalmával napfényre kerültek; részben szétromboltattak, de részben mai napig megvannak.

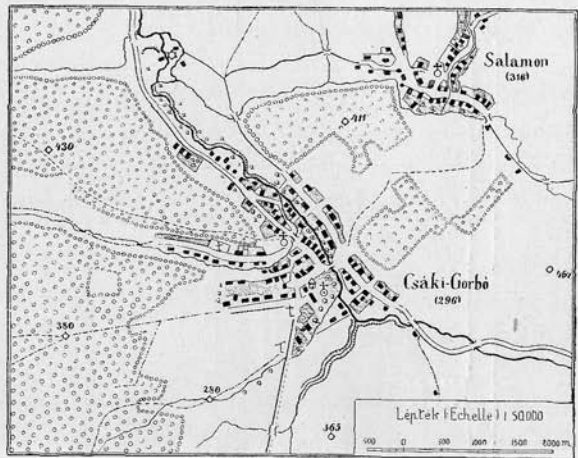
Meglételükről *br. Jósika Samu* önmagyméltósága értesítette intézetünket s egyúttal a legnagyobb előzékenységgel ajánlotta fel a területet, ásatások céljaira. A területet, mely a szóban forgó maradványokat rejtette a mellékelt katonai térkép-részlet alapján a következőképen határozhatjuk meg. (1. sz. kép.)

¹ *Dolgozatok-Travaux*. IV. (1913.) évf. 253. s. köv. lap.

Szurduk-felől a Gorbó-patak völgyén felfelé jövő törvényhatósági útból Csáki-gorbó községben a jelenleg a br. Jósika-féle hitbizományhoz tartozó kastély keleti lábánál ágazik el a Paptelke-felé vezető törvényhatósági út. Ez utóbbi a kastélydombot északon megkerülvén, annak nyugati oldalánál délre fordul. E forduló közelében, a kastély-udvar bejáratával szemben, van egy kereszt s ezzel szemben, a főútból egy gazdasági út válik ki s tart enyhe délkeleti iránynyal a kastély alatt levő uradalmi bérlői lakás mellett (térképünkön az út keleti oldalán levő ház) a gazdasági épületekhez.

Az útelágazástól 60 méterre van, az épületmaradványokról szóló (2. sz.) képünkön j. és i. jelzésű falak találkozási pontja. E maradványok helyét 1. sz. képünkön + jel mutatja.

A maradványok feltárását 1913 márcziusában kezdtük meg, de a másfél napi munka után beállott abnormis időjárás miatt félbe kellett hagynunk és csak májusban folytathattuk tovább. Ekkor azonban újabb akadálya volt a romok teljes feltárásnak, az által, hogy az út nyugati oldalán levő kert már teljesen virágjában lévén, az ide is benyuló részeket csak jelentékeny kár okozásával tudtuk volna feltárni. Ez azonban annál kevésbé lehetett kívánatos, minél bizonyosabbnak látszott az út alatt fenmaradt részletek feltárása alapján, hogy a már évtizedek óta intenzíve művelt kertben a maradványok még nagyobb rongálódásoknak voltak kitéve, mint az út alatt lappangó részek. Meg kellett tehát elégednünk az út által takart maradványok feltáráásával, melyek *alaprajzát* 2. sz. képünk mutatja; a maradványok állapotát pedig 3–7. sz. képeink szemléltetik.¹

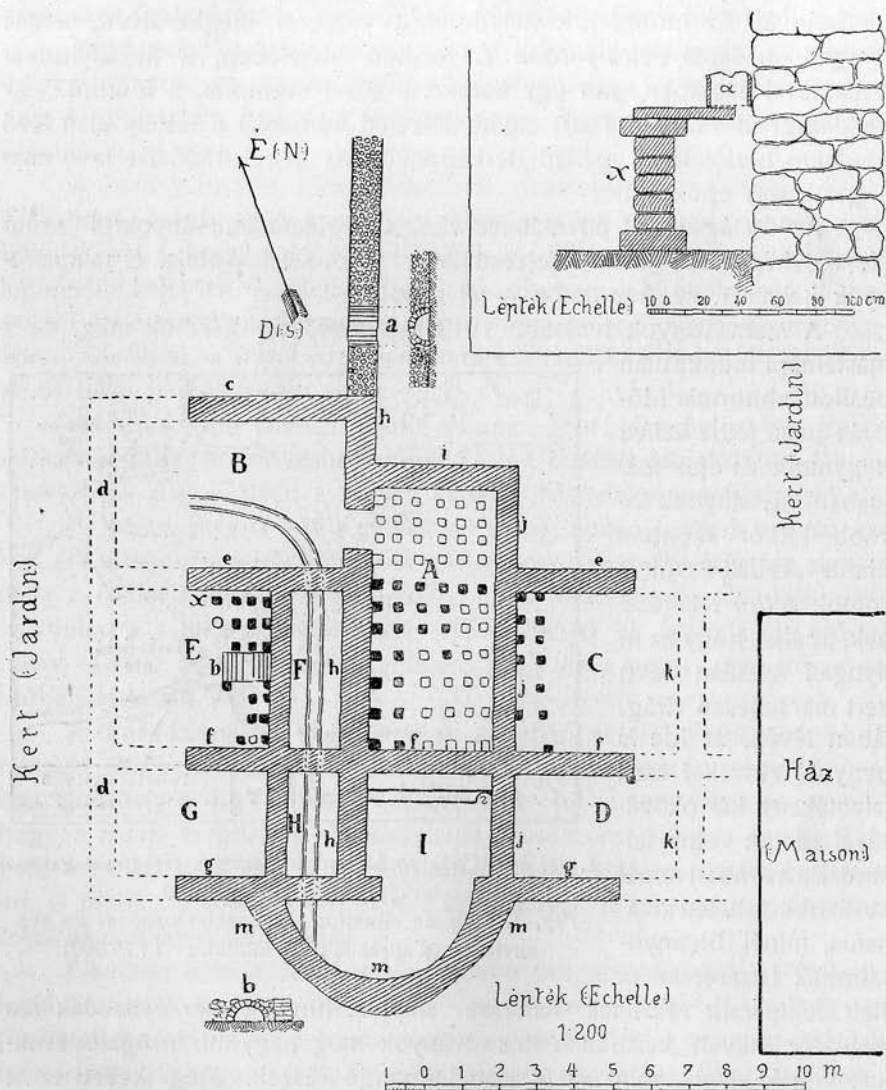
1. sz. kép. Csáki-gorbó és környékének térképe a katonai térkép (1 : 75.000) nyomán.

Fig. 1. Plan de situation de Csáki-Gorbó et de ses environs (d'après le plan militaire : 1 : 75.000).

Mindössze négy helyiséget tártunk fel teljesen (A, F, H, I) míg

¹ A fényképfelvételekkel Piskolty Zoltán gyógyszerész úr kötelezett hálára.

az ezektől keletre fekvő két (C, D) helyiség, a mellettük levő ház építéskor rongáltatott meg, — a nyugaton levők (B, E, G) egy részét pedig a már említett veteményes kert takarja.

2. sz. kép. A csáki-gorbói római ház maradványainak alaprajza.

Fig. 2. Plan de restes de la maison romaine à Csáki-Gorbó.

A mi már most az egyes helyiségeket illeti, azokról a következőkben számolhatunk be:

Minden valószínűség szerint a C és D helyiségek voltak azok, melyek 1878 tavaszán, a talajgyengetés alkalmával napfényre kerültek

s a melyekben Torma Károly szerint: „különféle nagyságú téglák, cylindrikus alakú boltozatesövek, lábas suspensura-téglák, melegvezető csövek, fedélcserépek s cserépedények és azok töredékeinek egész halmaza került napfényre.“ Egy év múlva „az épület falának egy 4-70 m. hosszúságú részletét láttam és vizsgáltam a boltozat-csövek előfordulása következtében konstatálván, hogy az épület furdő volt, melynek suspensurája nehány, téglából készült oszlopát, részben megtaláltam . . .“¹

3. sz. kép. Lezuhant boltozat-csövek az A helyiségben.
Fig. 3. Des tuyaux de voûte, tombés, dans la localité A.

A Torma Károlytól említett fal nem igen lehet más, mint a 60 cm. vastag e fal, melyből ugyan ma már csak 3-20 m. hosszúságú rész van meg, de akkor mindenesetre jóval hosszabb lehetett, s csak a víz moshatta el rendre-rendre az idők folyamán. A végénél ugyanis egy vízlevezető árok van az út szélén, mely zápor alkalmával jelentékeny, gyorsan rohanó vízmennyiséget vezet le és folyton rongálja az út szélét. Mint alaprajzunk mutatja a C helyiségben mi is megtaláltuk a lebegő padlót tartó oszlopok közül 12-nek a maradványait. Ezek közül öt a fal hosszában, egészen a fal mellett van, egymástól 25—40 cm. távolságban. Az oszlopok alsó és felső tégláinak nagysága: 25×25

¹ A Limes dacicus felső része, 89. lap.

cm., vastagsága: 5·5 cm.; a kettő közé eső oszloptéglák méretei: 18×19 cm., vastagsága: 6·5 cm. A teljesen megmaradt oszlopok mindössze 7 téglából állanak s a legalsó és legfelső, szélesebb téglához bőséges mészhabarccsal vannak hozzáerősítve.

Ugyanezt találjuk a második oszlopsornánál is, mely hét oszlopból áll s 20 cm.-rel van keletre az előzőtől. Az oszlopok közül öt épen szemben van a másik sor megfelelő oszlopaival és így minden okunk megvan annak feltevésére, hogy eredetileg az előző sorban is hét oszlop volt, melyek közül kettő később rongálódott szét. Egyébként is az egész helyiségben mindenütt találkozunk a bolygatás kétségtelen nyomaival. Bár az is bizonyos, hogy a fal melletti oszlopok némelyike eredeti magasságában maradt reánk, a mi onnan bizonyos, hogy a nagyobb felső téglát az alatta levővel összekötő mészhabarcs érintetlen, továbbá abból, hogy közvetlenül a legfelső téglá szélénél még eredeti helyén találtuk egy tegula mammata alsó felét, míg a felső már letörött. Hasonló téglát egyébként majdnem épét is találtunk a törmelék közt s ennek méretei: 36×37 cm., vastagsága 4·5 cm. és ugyanilyen magasak a lábai.

Még fokozottabb mértékben látszik a rombolás a **D** helyiségben. Már maga az elválasztó fal is rendkívül tönkrement, bár annyi nyoma maradt még, hogy eredetileg ott lételet kétségtelenül meg lehet állapítanunk.

A mellette levő oszlop azonban már semmi esetre sem eredeti. Bizonyos ez első sorban abból, hogy 12 téglából áll, melyek mind egyformák, vagyis a fennebb említett kisebb méretűeknek felelnek meg s így olyan magas oszlopot adnak, mely jóval magasabb, mint a többi, lebegő padlót tartó oszlop. Másfelől meg épen az útnak a már említett víz-levezető árok melletti szélén lévén, nyilván akkor rakták, mikor a földet ott egyengették és azért, hogy védje az út szélet a beomlástól.

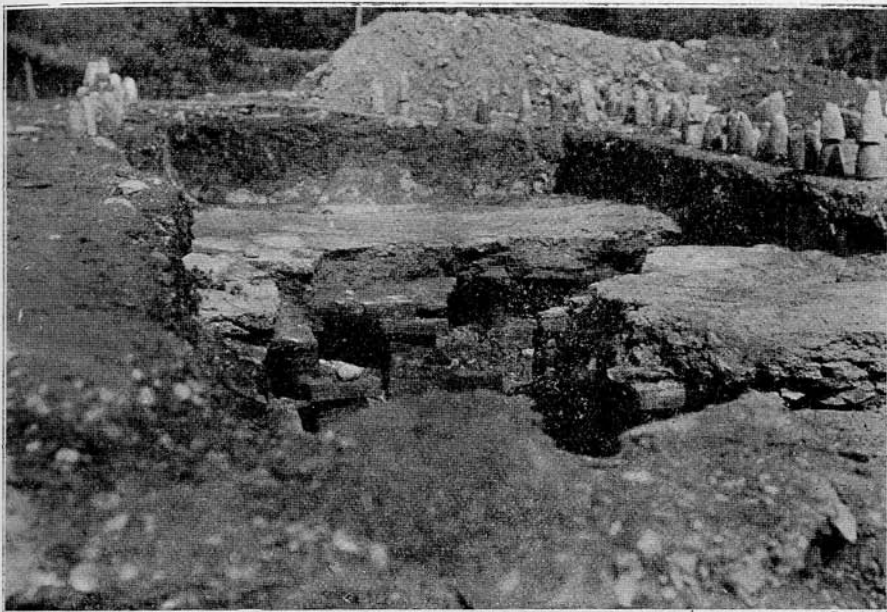
A most ismertett két helyiség számbavehető leletet nem nyújtott.

Több érdekességet mutatnak a szomszédos **A** és **I** helyiségek. Bár ezek is nagyon megrongálódtak. Hiszen pl. az **A** helyiségben a lebegő padozat felett mindössze pár *cm*es réteg van az út szintje alatt. E réteget az ilyen esetekben szokásos törmelék teszi ki, melyben a mészhabarcs, fedőcserép és téglatöredékek játszanak főszerepet az építő anyagúl szolgált kőanyag mellett. Itt ezekhez járulnak a Torma Károly által is említett „cylindrikus boltózatcsövek.”

E csövekkel évek óta tartó ásatásaim alatt itt találkoztam először nagyobb mennyiségben és épen ezért most volt alkalmam őket először előkerülésük helyén megfigyelni. Nagyrésztük, amint lezuhant és azután évszázadokon át különféle felső nyomásoknak volt kitéve, összetörött. De van reá eset, hogy több ilyen cső egymásba illesztve, ívszerű haj-

lással úgy maradt fekvve, a mint egykor lezúhant, a mi az összeillesztésüknél alkalmazott kötőanyag (mészhabarcs, sokszor nagyon durva, jókora szemcsés folyami poronddal) dicséretére válik. (Lásd 3. sz. képünkön.)

E csövek két típust képviselnek, melyek egyes darabjai lényeges eltérést nem mutatnak, bár *némi* különbségek a két típus egyes darabjai közt is vannak. És pedig egyfelől a nagyság, másfelől kúposodó nyakuk kidolgozása tekintetében. Mindkét típusból bemutatunk egy-egy példát.

4. sz. kép. Fűtő szerkezet az A helyiségben.
Fig. 4. L'appareil du chauffage, dans la localité A.

(8. sz. képünkön a. b.) és ott ismét lesz szó róluk. Az **A** helyiség hypocaustumos, lebegő padlós berendezésű. Pavimentuma részben teljesen jó fentartású, helyenként azonban a felette járt nagy terhek alatt beszakadt. Mi az ilyen beszakadt részeket bontottuk fel és ilyen módon sikerült szerkezetéről teljes képet nyernünk, mint azt *alaprajzunk és 4. sz. képünk* mutatja.

Az oszlopok elhelyezését alaprajzunk szemlélteti annyira, hogy ahhoz bővebb magyarázat nem szükséges. Csupán annyit kell megjegyeznünk, hogy az alaprajzunkon fehéren hagyott oszlopok is mind megvannak, s hogy mégsem sötéten adjuk őket, annak magyarázata, hogy ezek felől a lebegő padlót nem bontattuk el, hanem annak érintetlenül hagyasával állapítottuk meg az oszlopok helyét.

Az oszlopok távolsága egymástól 30–40 cm.; magasságuk 60 cm. Szerkesztésük ugyanolyan, mint az előző helyiségben levőké: egy nagyobb (33×27 cm. nagyságú és 8 cm. vastag) téglá képezi az oszlop talpát, egy másik, ehhez hasonló annak abacusát; míg az oszlop törzsét 20×20 cm. méretű és 8 cm. vastag téglák alkotják.

Az oszlopokon 54 cm. széles és ugyanolyan hosszú, 4·5 cm. vastag téglák nyugszanak és pedig úgy, hogy négy sarkuk a négy szomszédos oszlopra támaszkodik. Ezek a téglák alkotják a lebegő padló legalsó rétegét. Ezen mészhabarcsból készült két réteg van, melyek közül az alsó 12 cm. vastag, a felette levő 4 cm. Amaz durva szemcsés folyami poronddal, emez ellenben igen finom homokkal készült; míg amabban kevés és durván törött tégladarabok vannak, emebben a téglapor sokkal több és igen jól megtörött úgy, hogy — lesimított felületén nézve — valósággal olyan, mint a ma szokásos dolomit-padlók egyik fajtája.

Érdekes jelenség, hogy a padló nem szünik meg a fal mellett, hanem a szobában körülfutó, 7–8 cm. széles és menedékesen 4–5 cm. magas párkányt képezve, falburkolatként tovább folytatódik, mint ez 4. sz. *képünkön* is látható a helyiség északi falánál. A szobában körülfutó párkány egészen olyan, mintha lécczel volna szegélyezve a szoba.

Ne hagyjuk említés nélkül, hogy a most említett falburkolat közvetlenül a terméskőből készült és igen gyenge rakású, opus incertum művű falhoz tapad a nélkül, hogy a falmelegítés valamely módjának alkalmazására csak a legkisebb jel is mutatna.

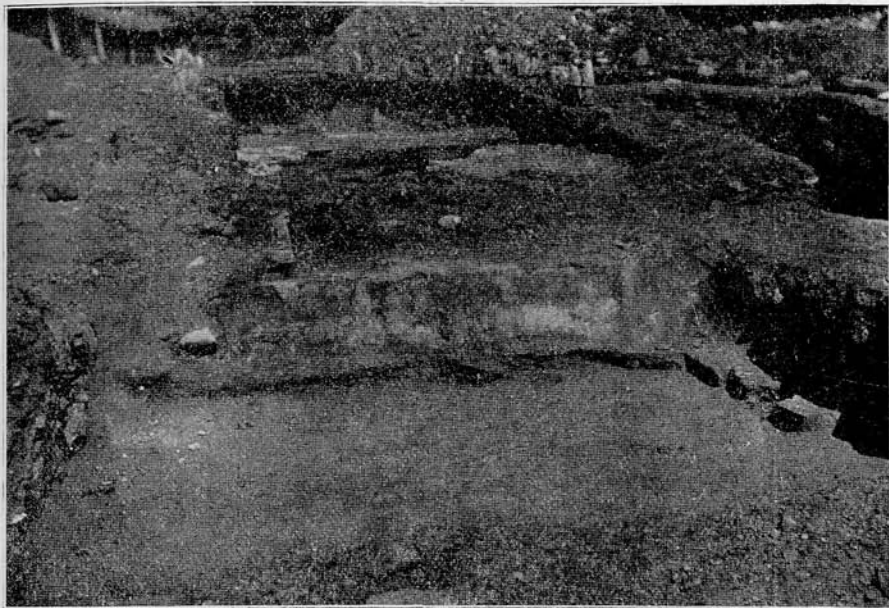
A terület menedékes voltának következménye, hogy a míg a helyiség északi, burkolat nélkül 70 cm. széles, falából (i) a padló felett még mintegy fél méter magas rész maradt meg, addig az oldalfalak (h és j) a helyiség déli végénél majdnem a padozat szintjéig teljesen tönkrementek. (Lásd 5. sz. *képünkön*.)

A déli fal (f) 65–70 cm. vastag és sohasem volt felmenő, hanem küszöbként szolgált az I helyiségbe való átjáráshoz. E helyiség több mint félméterrel mélyebben fekszik, mint a most ismertetettnek padlószintje vagyis e helyiség szintje körülbelül egyezik azzal, a melyen az előző helyiség oszlopai nyugszanak.

Az A-ból kétfokú lépcső vezetett ide. A felső lépcsőfok felső szintje egyezik az f faléval s a fal belső szélétől számítva 47 cm. széles; a második fok csak 28·5 cm. széles s 25 cm. rel van mélyebben, mint az előző. Ennél a lépcsőfoknál 35 cm. rel fekszik mélyebben az I helyiség szintje. A helyiség fala mellett 20 cm. széles, 8·5 cm. magas párkány futott körül, mely a lépcsőnél mintegy harmadik lépcsőfokul is szolgálhatott. A lépcső keleti sarkában félkör alakú, 52 cm. elülső szélességű és 31 cm. legnagyobb mélységű mélyítés van a lépcsők egész magasságában.

Érdekes jelenség még a helyiség déli fél-ellipszis alakú záródása, mely a magasabban fekvő **H** helyiség szélességét is átöleli és a mely záródásnak fala a végeknél majdnem kétszer olyan vastag, mint az ív többi középrészén, az **I.** helyiségnek ez a része meglehetősen rongálódott, de megállapítható, hogy valamivel mélyebben volt a felszíne, mint a **g** fal irányától északra eső résznek s délnyugat felé enyhén lejtett.

Az egész helyiség, annak falai és a lépcsőfokok is, olyan módon burkoltak, mint az előző helyiségnél láttuk.

5. sz. kép. Az **I** helyiség maradványai.

Fig. 5. Restes de la localité I.

E burkolási mód szemlélése közben nem tudunk szabadulni attól a benyomástól, hogy földből vert és agyaggal tapasztott padozat, padka és fal áll előttünk. A látszólagos hasonlat bámulatosan hű.

A most leírtakkal szomszédos **F** és **H** helyiségekről nem sok a mondani valónk. Mindössze 1·35 m. széles kis helyiségek ezek, kővel burkolt padozattal. Különös érdekességet kölcsönöz nekik az, hogy rajtuk egy 35—40 cm. széles, kővel kirakott oldalú és 1 m. mély csatorna fut végig épen a közepén, mely a **B** helyiségből jöven az **I** helyiség gyengén lejtő délnyugati sarkát átvágva, hagyja el az épületet.

Ez a csatorna a most szóban forgó helyiségektől északra fekvő **B** helyiségből jön át az **F**-be. Ahol az e fallal kereszteződik még a helyén maradt egy fedő téglá, mely elárulja, hogyan volt a csatorna

eredetileg, a rajta átfektetett téglákkal fedve. (Lásd: 6. sz. képünkön.) Ott a hol a *H* helyiséget elhagyva a *g* falat metszi, behullva egy nagyobb tálalakú ép és egy kisebb, pohárszerű, hiányos agyagedényt találtunk, melyeket be is mutatunk. (9. és 10. sz. kép).

A *B* helyiségről semmi más mondani valónk nincs, mint az, hogy padlója is teljesen tönkrement, de a maradványok arra vallanak, hogy eredetileg folyami kavicscsal volt kirakva.

Az *A* helyiséggel 1·16 m. széles ajtó kötötte össze, melynek küszöbkövét a *h* falban megtaláltuk. A szóbanforgó kő nem töltötte ki a fal egész szélességét, hanem annak csak mintegy $\frac{3}{4}$ részét, míg a fal többi, *A* felőli, valamint a küszöb fölötti részét ugyanolyan módon burkolták, mint azt az *A* helyiségben láttuk. Ez a küszöb nem valami faragott kőből készült, hanem pusztán egy odafektetett lapos és nem is túlságosan szabályos kőlapból áll, melyen az egykori ajtósaroknak semmi nyoma úgy, hogy valószínűleg csak egy széthúzható függöny választotta el a két helyiséget

Hasonló rövideggel végezhetünk a *G* helyiséggel is, mely különösen sokat szenvedett. Déli fala (*g*) is egészen a padozatig tönkrement; a padozat azzal a mészhabarcsba ágyazott kavics és téglatormélékből készült anyaggal van burkolva, melyet már az előbbi helyiségeknél is láttunk.

A most említett két helyiség által közrefogott harmadikban (*E*) újabb — nem épen gyakori — jelenséggel találkozunk.

A helyiség u. i. hypocaustumos, lebegő padlós berendezésű. A lebegő padlót tartó oszlopok azonban olyan szinten nyugosznak, mely szint egyezik a szomszéd helyiségek padozatának felső szintjével, vagyis e helyiség padozata mintegy 60 cm.-rel magasabban fekszik, mint a szomszéd helyiségeké. A lebegő padozatot tartó oszlopok sűrűbben vannak, mint az *A* helyiségben, azaz: szélességben 16 cm., hosszúságban 25—33 cm. közül van. A helyiség közép hosszúságában 52 cm. magas és ugyanilyen hosszú, 43 cm. alsó szélességű boltozás helyettesíti az oszlopokat. (Lásd: 2. sz. képen: *b*.) A boltozás 24 cm. hosszú téglákból készült, mészhabarcs bő alkalmazásával. (Lásd: 7. sz. képen.)

Egyik téglaoszlop helyén, — ott, a hol fehéren hagyott kör van az alaprajzban — egyetlen nagy követ találtunk, melyen egykor talán téglaoszlop nyugodott, most azonban csak magára volt.

Az oszlopokon nyugvó padozattól ép részlet alig maradt, de azért kétségtelenül bizonyos, hogy annak szerkezete olyan volt, mint az *A* helyiségben láttuk.

A helyiség északi és keleti fala mellett megmaradt néhány melegvezető cső (*tubi*) töredéke az eredeti helyén. Azt, hogy ezek a tubi milyen módon voltak elhelyezve, 2. sz. képünkön az *x* jelű mellékkép keresztmetszetben mutatja: α egyik ilyen melegvezető cső.

A keresztmetszetből kitetszik, hogy: 10×10 cm. belső világú és 1·5 cm. vastag falú tubi csak mintegy $\frac{2}{3}$ részükkel támaszkodnak a padozattéglára, míg $\frac{1}{3}$ részük szabadon áll, hogy a padló alól a meleg levegő behatolhasson a fal melegítésére.

A *B*, *E* és *G* helyiségeket már nem lehetett egész terjedelmükben feltárnunk, mert a már említett veteményes kert kerítése megakadályozott benne. E kerítés készítésekor rongálódhatott meg az *E* helyiségnek nyugati része, a hol már pl. a padlót tartó oszlopoknak nyomát sem találtuk.

6. sz. kép. Az *F* és *H* helyiségeken átmenő csatorna.

Fig. 6. Le canal dans localités F—H.

Az épület déli határa kétségtelen, már csak a félkör alakú záródásból is. Legalább a munkálatok elején, kevésbé volt bizonyos ez az északi oldalon. Közvetlenül az *e* fal északi oldalánál, sőt mintegy a *j* fal közepéig a két fal találkozására után is, sok volt a szén, mészhabarcs és téglá, fedélcserép töredék. Azt lehetett volna tehát hinni, hogy ott is egy helyiség volt még, melynek az *A* helyiségéhez hasonló padlóját a lezuhanó fedélzet és falak tették tönkre. Tovább kutatván azonban meggyőződünk róla, hogy mindezek a maradványok csak mintegy 40 cm. széles rétegben vannak a fal mellett, attól északra már nincsenek s minden valószínűség szerint az első bolygatás utáni visszatömésnél kerültek oda. Egyébként sem a *j* falnak északra, sem az *i* falnak keletre

folytatását, vagy az egykori folytatásnak akár csak nyomát sem találtuk; arról tehát, hogy ott további helyiségek lehettek volna, szó sincs. A falak már említett közvetlen közelétől eltekintve nem is találtuk a leg-halványabb olyan nyomot sem, mely ennek ellenkezőjét, vagyis azt bizonyítaná, hogy itt helyiségek voltak.

Nem találtunk ilyet a **c** faltól északra sem. Eltekintve a **h** fal északi folytatásától. Ez a folytatás azonban aligha tartozott az épülethez. Először is ezt bizonyítja az a körülmény, hogy nem termésközből, hanem folyami kavicsból készült, melyet mészhabarcba ágyaztak. A falnak egyik oldalán sem találtunk sem bolygatást, sem olyan nyomot, mely arra vallott volna, hogy e fal helyiséget zárt körül.

Az **a** jelzésű boltozás alja 70 cm. széles, magassága 50 cm.; maga a boltozás 30 cm. hosszú téglából készült, melyek közül egyetlen egy sem maradt épen. Ez a téglaboltozás csak a fal keleti oldalán van meg, míg a nyugatin hiányzik. Ebből azonban nem kell okvetlenül arra következtetnünk, hogy egykor nem lehetett ez az oldal is épen úgy kidolgozva.

Véleményünk szerint ez a boltozás nem szolgált más czélt, mint azt, hogy a magasabban fekvő dombról — kivált olvadáskor és zápor után — lezuhanó vizet elvezesse hogy ilyen módon az épület és ez a fal se rongálódjanak. Minthogy pedig ez a boltozás mindig nyugatról kapta a vízrohamot, nem lehetetlen, hogy az idővel kimosta ezen az oldalon a boltozás tégláit s ezért nem találtuk mi most. (A falnak magának, melyet nem ásattunk fel végig, mert a sok és az alaposan megtaposott úton rendkívül nehéz, földmunka elvégzése nem kecsgetett különösebb eredménnyel; mi csak egy elfogadható magyarázatát tudnók adni. Valószínű, hogy az itt meglehetősen emelkedő talaj megkötésére építették, hogy az épületre veszélyes földcsuszamlást megakadályozzák. Mert ha udvarnak a kerítésével volna dolgunk, majdnem lehetetlen, hogy valami lelet (legalább edénycserép, csont, vagy hasonló) elő ne került volna mellette a majdnem 7 m. hosszú, feltárt vonalon.) Ugyancsak levezető csatornának tartanók azt is, melyet a **B**, **F**, **H** helyiségeken át vezettek. Ez viszont a domb oldalán kifakadt forrás-vizeket vezette le az épülettől délre folyó patakba s így azt az átmedvesedéstől óvta meg.

A mi már most az épület rendeltetését illeti, mi nem volnánk hajlandók azt furdónak nyilvánítani, bár kétségtelen, hogy a feltárt maradványok nem adnak elég alapot a döntésre. Hiszen látszólag csak a középső részét ismerjük az épületnek, míg a keleti oldalon volt helyiségek megsemmisültek, a nyugatiak szintén annyira megrongálódtak, hogy azok alapján biztosan nem ítélnetnénk még akkor sem, ha teljesen feltártuk volna őket. De azért ahhoz, hogy egy rendes közfürdőt tételezzünk

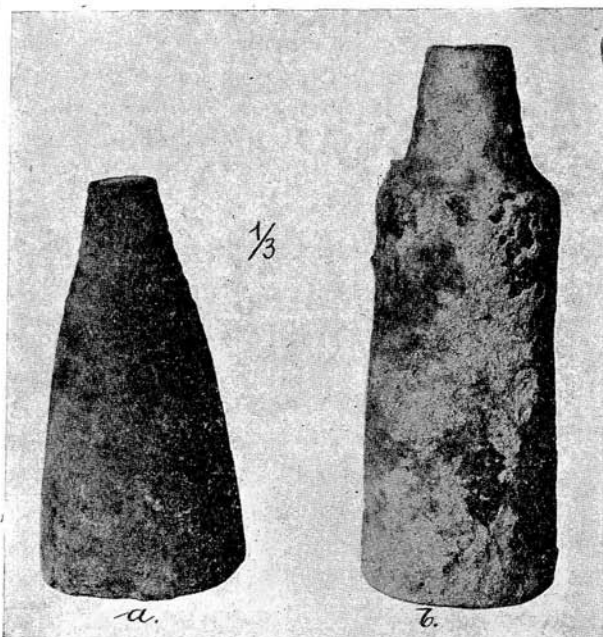
fel, kissé sok a helyiségünk. Ha az *F–H* helyiségektől keletre csak az *A, I, C* és *D* helyiségek lettek volna, akkor még lehetne szó arról, hogy egy épületben elhelyezett férfi és női fürdőt tételezzünk fel. Bár hiszen viszont — legalább ma — semmi okunk annak feltételezésére, hogy a mai Csákiigorbó helyén akkora település lett volna, mely egy ilyen fürdő szükséges voltának előfeltétele. Akkor *D* lehetne a *frigidarium*, esetleg *apodyterium*, *C* a *tepidarium*, *A* a *caldarium*, melyhez csatlakoznék *I*, a vízmedence. Utóbbi mindenestre ezt a célt szol-

7. sz. kép. Padló szerkezet az *E* helyiségben.
Fig. 7. Construction du plancher de la localité *E*.

gálta s a *z* sarok bizonyára nem volt más, mint az a nyílt függélyes csatorna, melyen át a felette feltételezendő üstökből a vizet eresztették a helyiségbe. Meggondolandó azonban, hogy az *A* falai nem voltak fűthetők, valamint az is, hogy a *C*-nek nyugati (i) fala mellett még eredeti helyén talált tegula mammata töredék olyan bő mészhabarccsal volt a falhoz erősítve, hogy csak annak burkolására szolgálhatott, nem pedig arra, hogy alatta a meleg a fal mellett felhatoljon. Ehhez járul az, hogy a mai bérlői lak építésekor, 1878-ban, még a helyiségektől keletre, jókora részt semmisítették meg, vagyis még legalább két helyiséget, melyeknek rendeltetését a fürdőben már annál nehezebben lehetne megállapítani, mert tudósításaink szerint ezek közt is voltak hypocaustumos berendezésűek.

Kevésbé kellemes helyzetben van az, a ki a nyugatra fekvő helyiségekből akarna egy fürdőt kihozni. A **B** teljesen fűthetetlen helyiség, sőt padozata sem olyan, hogy az, akár mint *apodyterium* is számbajöhetne. Azután meg szokatlan volna, hogy ez épen az **A**, vagyis a feltételezendő egyik *caldarium*ba nyílják. Az **E** átmelegíthető falaival megfelelne a második fürdőosztály *caldariuma* céljainak, de a mellette levő **G** nem volt fűthető s így *tepidarium* nem lehetett, *frigidarium*-ként pedig ezen a helyen, — legalább is valószínűtlen.

8. sz. kép. Boltozat-csövek az A helyiségből.
Fig. 8. Deux types du tuyaux de voûte.

Minden a mellett szól tehát, hogy itt egy jól felszerelt *lakóház* maradványaival van dolgunk, melyben **B** az *atriumnak* megfelelő helyiség, míg a többi helyiségek a lakásra szolgáltak.

Az **F** és **H** helyiségek az a folyósószerű része a háznak, mely azt két részre osztja s a mellyel többször találkozunk, esetleg valóságos lakóhelyiséggé kiszélesülve, mint pl. a mogyorosi villánál.¹ A most leírt épületnél sok szentet találtunk bennük s a mellett a **g** falnál a csatornába zuhanva két agyagedényt és egyéb cserpeket. A magunk részéről hajlandók volnánk e helyiségek egyikét kisebb éléskamrának,

¹ *Dolgozatok-Travaux* IV. (1913) 110. s. köv. lapok.

vagy mindkettőt a belső cselédség lakásának tartani, míg a G helyiségbe helyeznők a konyhát. Hangsúlyozzuk azonban, hogy minden ilyen kombináció meglehetősen önkényes, nem lévén elegendő leletünk annak támogatására.

Kisebb ingó leletek

tekintetében nagyon szegényesen állunk. Mindössze *kétféle boltozat-cső*, továbbá *két agyagedény* és néhány agyagedény-cserép került napfényre, a melyek méltók arra, hogy szót vesztegessünk rájuk.

Ezekon kívül mindössze néhány vasszeg és üvegdarab az, a mi előkerült. Mindez jól megérthető ha figyelembe vesszük a házmaradványok állapotát, a miről már mondtuk, hogy majdnem mindenütt a padlóig tönkrement, sőt néhol a padló is a felismerhetetlenségig elromlott.

Mindenekelőtt a boltozat-csővekből mutatunk be két példányt, az előforduló két típus képviselőjéül. (V. ö. 8. kép és 12. kép 9—10. sz.) E csöveket általánosan vízvezeteki és melegvezető csöveknek tartják a nélkül, hogy erre valami alap volna. Minden kétséget kizáróan meg lehet ugyanis állapítani, hogy e csövek a nekik tulajdonított célra teljesen alkalmatlanok. Alkalmatlanok pedig azért, mert hiszen egészen tele vannak mészhabarcscsal. Másfelől azt is hangsúlyoztuk már elébb, hogy a fal mellett nem lehettek.

Mindenesetre helyesnek kell tehát tartanunk azt a felfogást, mely ezeket a csöveket boltozat-csőveknek tartja. És ezzel egy újabb támpontot nyerünk annak szemléltetésére, hogy Dacia területén a római kulturát mily nagy mértékben járta át a keleti, syriai befolyás. A nélkül, hogy bővebb építészeti fejtegetésekbe és következtetésekbe óhajtánánk ez alkalommal bocsátkozni, csak röviden útalunk a következőkre.

Azt már régebb megtették a rómaiak, hogy nemcsak falak,¹ hanem nagyobb felületű boltozatok lehetőleg könnyű anyagból való előállítása, használhatatlanná vált, kitűnő anyagú amphorákat is felhasználtak; a felhasználás azonban egészen rendszertelenül történt.² Ill. Gordianus villájában találunk először rendszeresen beágyazott edényeket a boltozatban.

Rendszeresen, erre a célra készített és a mi *b.* jelzésű csöveinknek megfelelő alakú csöveket azonban reánk maradt *monumentalis* épületnél, csak a byzáncki építészet kezd nálunk alkalmazni. Első példájával

¹ *Arch. Anz.* 1907. évfolyam, 163. l.

² *Durm* Josef, *Handbuch der Architektur*, II. Th., 2. Band. 1885. 198 s. köv. lapon.

Ravennában találkozunk, míg a mi *a* jelzésű példánkhöz hasonlók mai napig használatosak Syriában.¹

Vegyük ehhez azt, a mit az *A* és vele szomszédos I helyiség padozatáról és falának burkolásáról mondtunk: nem tudunk szabadulni attól a benyomástól, hogy földből vert és tapasztott padozat, padka és fal áll előttünk vagyis olyan mód, mely a római birodalom legkeletibb, építészeti anyagokban szegény területein lehetett otthonos.

És végül ne hagyjuk említés nélkül a *h* fal északi folytatását képező falat, melyről említettük, hogy nem termésköböl,

hanem mészhabarcba ágyazott folyami kavicsból készült ú. n. öntött fal. Erről a falépítésről — melynek nem okvetetlen követelménye, hogy faragott kövekkel burkolt legyen, legfeljebb tetszetősebbé teszi az ilyen burkolás — már régebben megállapították, hogy kisázsiai eredetű s a római építészetbe onnan jött át.² Minden bővebb magyarázat nélkül is elihető ez azzal, hogy az ilyen falszerkesztésnek nyilvánvalóan kőben szegény területen kellett kifejlődnie.

9. sz. kép. Agyagedény.
Fig. 9. Vase d'argile.

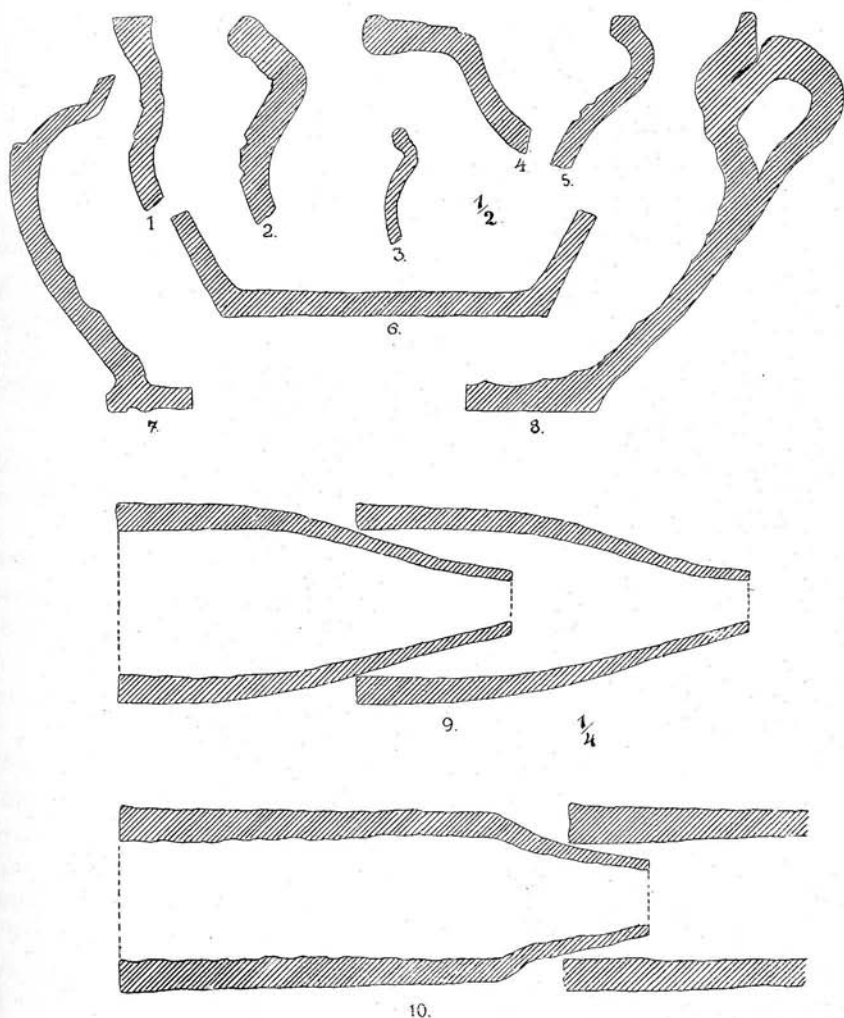
11. sz. kép. Diszített agyagedény cserepe.
Fig. 11. Tesson de vase orné.

¹ Durm, i. m. 199. lap. 173. ábra B—C.

² Durm, i. m. 142. lap.

Egyetlen épületnél ennyi fontos támpontot találunk tehát fenti állításunk igazolására.

Egyetlen épen előkerült tálalakú agyagedényünket 9. számú képün-

12. sz. kép, Agyagtárgyak keresztmetszetei.

Fig. 12. Coupes verticales d'objets d'argile.

kön mutatjuk be. Metszetét lásd: 12. sz. kép, 8 sz. Anyaga vörösesbarna agyag, jó keményre égetve. Leltük a csatornában ott, a hol az a *H* helyi séget elhagyja, sok hamú és szénmaradvány között.

Ezzel együtt találtuk a 10. sz. képünkön bemutatott edénykét, (metszete: 12. sz. kép, 7. sz.) melynek anyaga vöröses barna agyag, jól

kiégetve s az alapnál sötétebb színű mázzal. Egykor két füle is volt, de most mindkettő hiányzik.

Az edénytöredékek közül mindössze egyet mutatunk be képen is, díszítése miatt, mely egyébként semmi különlegeset nem nyújt. (11. sz. kép.) Anyaga terra sigillataszerű vörösbarna agyag, melyet jól kiégettek s az alapnál valamivel sötétebb, nagyon vékony mázzal vontak be. Egy másik sokkal gyengébb minőségű, hasonló anyagú, de díszítetlen, edénycserépet is találtunk. (Metszete 12. kép, 3. sz.)

A többi edénycserépnek csak metszeteit adjuk s anyagukat jelezzük röviden a 12. sz. képünkön levő metszetek sorrendjében:

1. sz. Vöröses barna agyagból, jól kiégetett, mázatlan edény töredéke.
2. sz. Barna agyag, homokszemcsékkel keverve, jó erősre égetve.
4. sz. Barna agyagból készült, jó erősre égetett tányér töredéke, melyen az egykori máznak igen halvány nyoma látszik.
5. sz. Szürke agyagból, csengő keményre kiégetett és füstöléssel feketített edény peremének részlete.
6. sz. Hasonló anyagú és minőségű edény fenékrészlete.

Dr. Buday Árpád.